

De economie van de Sovjetunie

Terugblik en vooruitzichten

Van de economische ontwikkeling in de Sovjetunie is weinig met zekerheid bekend. De gegevens die verstrekt worden door het Russische centrale bureau voor de statistiek en de Amerikaanse CIA zijn niet betrouwbaar. Wel is duidelijk dat de economische groei in de Sovjetunie vanaf 1979 ernstig is gestagneerd. Wanneer de dalende trend van de groeivoet doorzet, zal nog voor het eind van de eeuw een negatieve groeivoet bereikt zijn.

De auteur van dit artikel is echter van mening dat het doortrekken van een trend in dit soort gevallen een onbetrouwbare voorspelmethode is. Op grond van een kwalitatieve analyse van de Russische economie concludeert hij dat een groei van het bruto nationale produkt van -1 à 2% per jaar in de periode tot 1990 niet onwaarschijnlijk is.

PROF. DR. M. ELLMAN*

„Niet alleen de dynamiek van de economische verschijnselen wordt door vele (officiële) macro-economische indicatoren niet nauwkeurig weerspiegeld, ook de trends in die verschijnselen niet” (G.I. Khanin) 1).

In zijn belangrijke toespraak van 6 september 1985 in Tyumen, het centrum van de olie- en gasindustrie in West-Siberië, merkte Gorbatsjov op: „de belangrijkste kwestie voor de toekomst van zowel Siberië als het land in zijn geheel is die van de economische groei”. Hij heeft hierin onmiskenbaar gelijk. Het voortduren van de stagnatie van 1979 - 1982 zou de Sovjetunie op economisch terrein een achterstand bezorgen, zou de VS in staat stellen in militair opzicht een (relatieve) voorsprong te nemen, zou ook de droom de kapitalistische landen voorbij te streven in duigen doen vallen en zou de legitimiteit van het 'reëel bestaande socialisme' ondergraven. Bovendien stelt nul-groei, zowel in het Westen als in het Oosten, de maatschappelijke orde voor problemen. Zonder groei beschikt het apparaat van partij en staat niet langer over overschotten die het kan herverdelen. Daarmee ontvalt het een belangrijke functie. Tegelijkertijd wordt het economische beleid een nulsom-spel, met alle bekende en veelbesproken gevolgen. Een beoordeling van de vooruitzichten voor de economische groei van de Sovjetunie is daarom tegelijk belangrijk en actueel.

Een zware handicap voor een dergelijke evaluatie is het ontbreken van betrouwbare gegevens. Zowel de huidige toestand als de ontwikkelingen in het verleden zijn niet nauwkeurig gedocumenteerd, hoewel een belangrijk nationaal Sovjet-instituut, de Tsentralnija Statistika Ufficia (TsSU), een gigantisch nationaal dataverzamelingsprogramma organiseert en een belangrijk Amerikaans instituut, de CIA, zich zeer veel moeite getroost om eigen cijfers over de Sovjet-economie te verzamelen. De beperkingen van de TsSU-gegevens zijn uitvoerig besproken 2) en zijn alom bekend. De tekortkomingen van de CIA-gegevens zijn ook uitgebreid besproken 3) en zouden even bekend moeten zijn. Door de slechte kwaliteit van de gegevens zijn de gebruikelijke voorspelmethoden weinig bruikbaar en zijn alle projecties omgeven met een grotere dan gebruikelijke onzekerheidsmarge. Puntschattingen mogen financiers van onderzoek bekoren, ze missen in dit geval elke grond.

Basisprojectie van de economische groei

De TsSU-statistieken van de groeivoet van het netto materiële produkt (nmp) van de Sovjetunie voor de laatste dertig jaar vertonen een dalende trend. De groeivoet daalt gemiddeld met een kwart procent per jaar. In 1979 bereikt de groei een historisch laagterecord van 2,2 %. Op grond van eenvoudige extrapolatie zou de groei tot nul dalen in het midden van de jaren negentig en zou daarna de economie inkrimpen (zie figuur 1). Een aantal schrijvers heeft beweerd dat de TsSU-cijfers de economische groei van de Sovjetunie aanzienlijk overschatten doordat men een gebrekkige prijsdeflatieprocedure toepast 4). Zij suggereren dat zeker in de periode 1979 - 1982, en mogelijk de gehele periode vanaf 1979, het nmp per hoofd in (werkelijk) vergelijkbare prijzen is gestagneerd. Extrapolatie van de gecorrigeerde TsSU-cijfers geven aan dat de negatieve groei zich al in de jaren tachtig zal gaan voordoen.

* Universiteit van Amsterdam. Dit artikel is de bewerkte versie van een paper gepresenteerd op het derde-wereldcongres voor Sovjet en Oosteuropese Studies, Washington DC, oktober/november 1985. De auteur dankt C. Davis, S. Gomulka, P. Hanson, V. Kontorovich en H.J. Wagener voor hun welwillend commentaar en M. Bos-Karczewska voor haar onderzoeksassistentie.

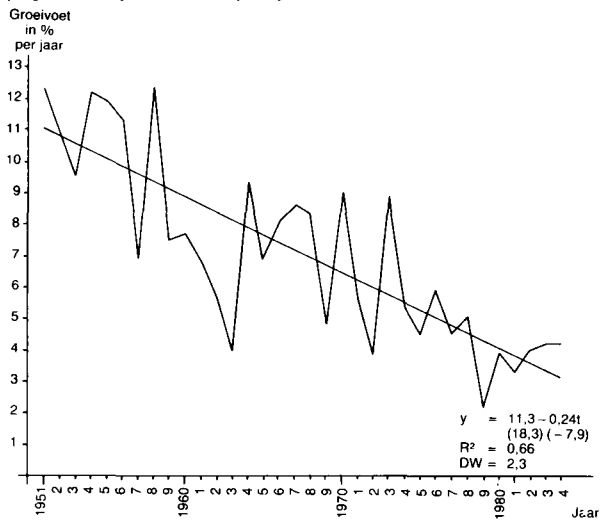
1) G.I. Khanin, Puti sovershenstvovaniya informatsionnogo obespecheniya svodnykh planovykh narodnokhozyajstvennykh raschetov, Izvestiya AN SSSR, *Seriya ekonomicheskaya* nr. 3, 1984.

2) A.L. Vainshtein, *Narodnyi dokhod Rossii i SSSR*, Moskou, 1969; A.S. Becker, National income accounting in the USSR, in: V.G. Treml en J.F. Hardt (red.), *Soviet economic statistics*, Durham (NC), 1972; S.H. Cohn, National income growth statistics, in: Treml en Hardt, op. cit.; en Khanin, op. cit.

3) F. Seton, An estimate of Soviet industrial expansion, *Soviet Studies*, jg. 7, nr. 2, oktober 1955; idem, Measuring Soviet industrial expansion, *Soviet Studies*, jg. 8, nr. 2, oktober 1956; idem, Soviet progress in Western perspective, *Soviet Studies*, jg. 12, nr. 2, oktober 1960; P. Hanson, Estimating Soviet defence expenditure, *Soviet Studies*, jg. 30, nr. 3, juli 1978.

4) M. Ellman, Did Soviet economic growth end in 1978?, in: J. Drewnowski (red.), *Crisis in the East European economy*, Londen, 1982; P. Wiles, The worsening of Soviet economic performance, in: Drewnowski, op. cit.

Figuur 1. Groeivoet van het geproduceerde netto materiële produkt van de Sovjetunie, 1951 – 1984, in constante prijzen, in procenten per jaar

Bron: statistische handboeken van de Sovjetunie.

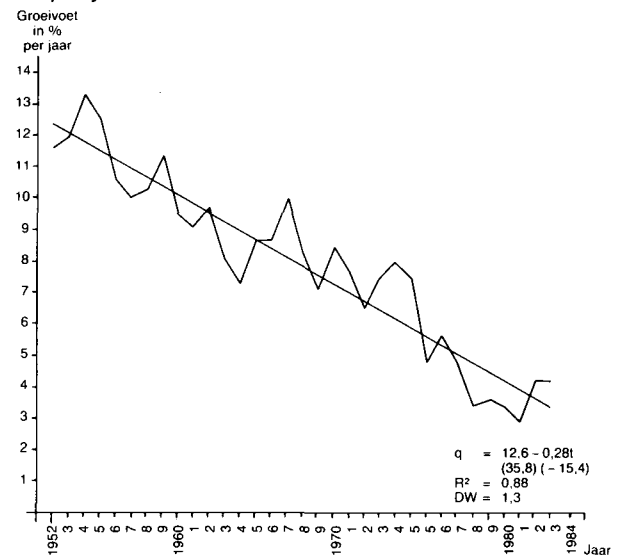
De TsSU-statistieken van de industriële productie over de laatste dertig jaar leveren een soortgelijk somber resultaat (zie figuur 2). De groei neemt af met ca. 0,3% per jaar en extrapolatie wijst op nulgroei vanaf het midden van de jaren negentig. Ook hier kan worden geargumenteed dat deze cijfers een overschatting van de werkelijke groei inhouden.

Westerse specialisten die zich verlaten op de TsSU-gegevens, neigen naar sombere verwachtingen ten aanzien van de toekomstige groei in de Sovjetunie. Auteurs als Kontorovich 5) en Birman 6) schijnen een voortzetting van de trendmatige daling van de groei de meest waarschijnlijke ontwikkeling te achten 7). In hun ogen is de periode vanaf 1979 er waarschijnlijk een van stagnatie in de ontwikkeling van het inkomen per hoofd en is de kans op feitelijke daling in de productie per hoofd zeer groot. Ik deel de zienswijze van auteurs als Birman met betrekking tot de periode 1979 tot nu. Met hun toekomstperspectief ben ik het echter niet eens. Het schijnt mij toe dat het soort lineaire extrapolatie dat zij plegen, een armzalige methode is voor het doen van macro-economische voorspellingen. Deze methode gaat voorbij aan de mogelijkheid dat voortgezette achteruitgang economische en politieke reacties oproept die de achteruitgang omkeren of ten minste een halt toeroepen.

Als bij voorbeeld de arbeidsproductiviteit in de industrie daalt ten opzichte van die in Japan en de VS, worden de potentiële voordelen van het overnemen van technologie en managementmethoden steeds groter. De snelle technologische veranderingen in het Westen creëren, zij het met een vertraging, additionele mogelijkheden voor groei door middel van internationale verspreiding van technische kennis. Een trendmatig groter wordende technologische achterstand is dus geen erg waarschijnlijke ontwikkeling, hoewel zij niet kan worden uitgesloten. Bovendien veroorzaakt de militaire en politieke concurrentie tussen de Sovjetunie en de VS politieke ondersteuning voor maatregelen om de achterstand te beperken. Ook een stagnerende of dalende consumptie per hoofd zal de politieke druk tot verandering doen toenemen.

De 'extrapolationisten' zijn geneigd de Sovjetunie als een bijzonder geval te zien alsof lange-termijndaling van de groei nergens anders voorkomt. In feite echter gebeurt hetzelfde ook in andere landen. In Japan b.v. bedraagt de groei nu ca. 4%, terwijl die in de periode 1959 – 1973 gewoonlijk met meer dan 9% per jaar steeg 8). Als de ontwikkeling van de Japanse economie op middellange termijn zou worden voorspeld door extrapolatie van deze trend, zou iedereen vreemd opkijken. Stabilisering van de groei om en nabij de (historisch gezien) lage groeivoeten van 3

Figuur 2. Groeivoet van de industriële productie in de Sovjetunie, 1952 – 1984, in constante prijzen, in procenten per jaar

Bron: statistische publikaties uit de Sovjetunie.

à 5% per jaar lijkt veel waarschijnlijker.

Gegeven de wereldwijde ervaringen sinds de industriële revolutie, lijkt het meer in overeenstemming met de feiten om perioden van hoge groei (Japan van 1959 – 1973, de Sovjetunie in de jaren vijftig) te beschouwen als noodzakelijkerwijs tijdelijk 9). De hoge groei hangt samen met technologische achterstand, absorptie van geïmporteerde technologie, hoge investeringen, sterke uitbreiding van de industriële beroepsbevolking en dergelijke. Als deze tijdelijke factoren zijn uitgewerkt kan men verwachten dat de groei zich zal stabiliseren op een lager peil, dat wordt bepaald door de meer fundamentele factoren als efficiency, technische vooruitgang en factorinzet.

Gezien het bovenstaande ben ik het niet eens met degenen die als basisprojectie voor de toekomst de scherp neerwaartse trend in de TsSU-cijfers tot in de eeuwigheid doortrekken. Naar mijn mening zal op een gegeven moment een trendbreuk optreden en zal vanaf dat moment een nieuw, lager groeipad worden gevolgd.

Opmerkelijk is dat het beeld dat de CIA van de dynamiek van de Sovjet-economie geeft, veel opgewekter is (zie figuren 3 en 4). De CIA gaat uit van een in vergelijking veel geringere trendmatige daling van de lange-termijngroei. Volgens de CIA zal de trendmatige groeidaling van het bruto binnenlands produkt van de Sovjetunie slechts ca. 0,1% per jaar bedragen. Extrapolatie levert voor de rest van deze eeuw positieve groeicijfers op.

Dienovereenkomstig zijn Westerse economen die zich verlaten op de CIA-gegevens veel optimistischer over de economische vooruitzichten voor de Sovjetunie dan degenen die zich baseren op de TsSU-gegevens. Bond en Levine b.v. beschouwen op basis van het bekende econometrische model Sovmod, een bnp-groei van 3,15% per jaar als

5) V. Kontorovich, *The current state of the Soviet economy: deepening crisis or recovery*, paper gepresenteerd op het tweede PWPA-congres, Genève, augustus 1985.

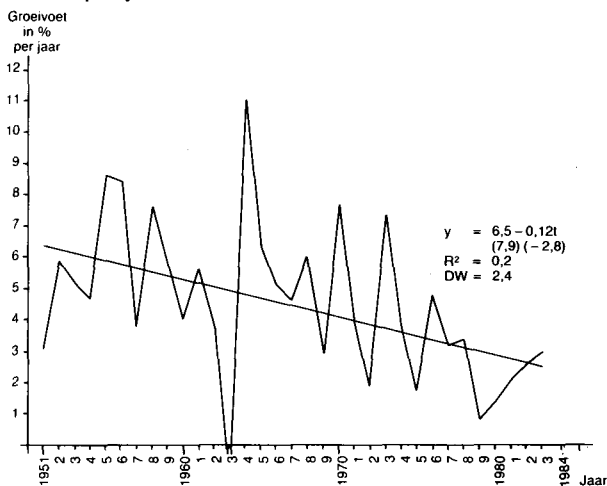
6) I. Birman, *Economic reforms for the future: possibilities and probabilities*, paper gepresenteerd op het tweede PWPA-congres, Genève, augustus 1985.

7) Een andere visie is te vinden in V. Kontorovich, *Can the tightening of discipline accelerate Soviet economic growth?*, niet gepubliceerd, Princeton, 1985.

8) Het deel van de groei dat door het tijdsverloop kan worden verklaard, is veel kleiner in het geval van Japan dan in dat van de Sovjetunie.

9) S. Gomulka, *Inventive activity, diffusion and the stages of economic growth*, Aarhus, 1971; F. Jánossy, *The end of economic miracle*, New York, 1971.

Figuur 3. Groeivoet van het bruto nationale produkt van de Sovjetunie, 1951 – 1983, in constante prijzen, in procenten per jaar

Bron: CIA-publicaties.

een redelijke basisprojectie voor 1980 – 2000 10). Deze voorspelling van een lange-termijngroei van ca. 3% per jaar wordt in brede kring als gezaghebbend beschouwd.

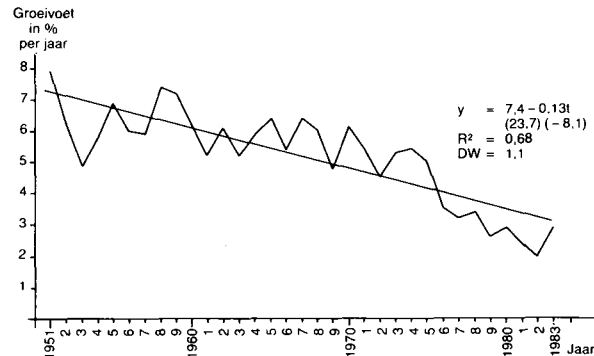
Geven nu de (gecorrigeerde) TsSU-cijfers of de CIA-cijfers een beter beeld van de trendmatige groeidaling en de huidige economische groei in de Sovjetunie? Het antwoord op deze vraag is belangrijk, omdat indien de CIA-cijfers min of meer correct zijn, de vooruitzichten voor de Sovjetunie veel minder slecht zouden zijn dan in het geval de TsSU-cijfers juist zijn. Heeft de snelle daling van de trend in de groei die de TsSU-cijfers aangeven, reële betekenis of is zij een illusie of overdrijving die haar oorsprong vindt in de stijgende nauwkeurigheid van de TsSU? Dit lijkt misschien een vreemde opmerking, maar een overeenkomstige ontwikkeling kan haar verduidelijken. In een bekende studie beweren Davies en Feshbach, die de demografische statistieken van de Sovjetunie voor correct houden, dat in de Sovjetunie zich een dramatisch proces voltrok van stijgende kindersterfte 11). Deze bevinding werd in de pers breed uitgemeten. Uiteindelijk bleek echter dat de stijging voor een deel een illusie was die veroorzaakt wordt door de geleidelijke verbetering van de Sovjet-statistieken 12).

Het cosmetisch effect op de index van de economische groei dat het gevolg is van onderschatting van inflatie, is waarschijnlijk de laatste jaren sterker dan in de jaren vijftig. De jaren vijftig kenden dalende prijzen en dalende tekorten 13), terwijl gedurende de laatste tien jaren de prijzen en de tekorten stegen. Ook steeg volgens Khanin 14) het nationale inkomen feitelijk sneller in de vroege dan in de late jaren zestig (in weerwil van de officiële statistieken). Als dat waar is, stijgt het belang van de tijdsfactor in de verklaring van de economische groei van de Sovjetunie. De mogelijkheid dat de nauwkeurigheid van de statistiek op een andere manier is verbeterd, kan echter niet geheel worden uitgesloten.

De CIA-cijfers voor het recente verleden (1979 en later) lijken mij overigens te hoog. Ik deel de mening van Wiles 15) dat de officiële cijfers na globale correctie voor de onderschatting van prijsstijgingen een beter beeld van de werkelijkheid geven. Onderzoek van de gegevens over afzonderlijke sectoren (b.v. vrachtovervoer per spoor, de delfstoffenwinning) wijst ook in deze richting. Afgezien van de weinig florissante officiële cijfers, is het overtuigendste bewijs van het slechte functioneren van de Russische economie in de laatste jaren wellicht de duidelijke bezorgdheid van de politieke top en de economen ten aanzien van de situatie. Vandaar dat ik de economische toestand van de Sovjetunie na 1979 als slechter beoordeel dan de CIA.

Wat de projecties op basis van CIA-gegevens betreft, dient er op gewezen dat deze systematisch de groei heb-

Figuur 4. Groeivoet van het bruto nationale produkt exclusief landbouwproductie van de Sovjetunie, 1951 – 1983, in constante prijzen, in procenten per jaar

Bron: CIA-publicaties.

ben overschat en de groeivertraging van na 1978 geheel hebben gemist. De eerste projectie met Sovmod 16) voorspelde een constante groei van het bnp met 5% per jaar voor 1971 – 1990. Een latere projectie van Green, ook met behulp van Sovmed 17), kwam uit op een bnp-groei van 4,2% per jaar voor 1980 – 1985. Deze voorspellingen lijken nu veel te hoog, zelfs op basis van de CIA-cijfers. Gezien de overschatting van de groei sinds 1978 door de CIA en gezien de onjuist gebleken voorspellingen met behulp van Sovmod en CIA-gegevens, acht ik het nu als gezaghebbend geldende cijfer voor de verwachte groei van 3% per jaar onbetrouwbaar en waarschijnlijk te hoog.

Op grond van bovenstaande argumenten verwacht ik voor de economische groei van de Sovjetunie gedurende de rest van de jaren tachtig dat de basisprojectie op grond van gecorrigeerde TsSU-gegevens een groeivoet in termen van het nmp zou moeten opleveren tussen de 1½ en 4½% per jaar, en dat de feitelijke (dus geen CIA-schattingen) groei van het bnp zal liggen tussen – 1 en + 2% per jaar. Een basisprojectie is uiteraard geen voorspelling, maar een hulpmiddel bij de discussie over de vraag welke factoren de ontwikkeling zullen bepalen.

Arbeidsaanbod

Een voorname factor met betrekking tot het verloop van de produktie is de ontwikkeling van de arbeidsinzet. De snelle daling van de jaarlijkse toename van de beroepsbevolking sinds het einde van de jaren zeventig is bekend 18). Tussen 1971 en 1978 steeg de beroepsbevolking met meer dan 2 mln. mensen per jaar. Sinds 1976 is de jaarlijkse netto stijging van de beroepsbevolking voortdurend gedaald, te weten van 2,7 mln. in 1976 tot 0,4 in 1985. De re-

10) D.L. Bond en H.S. Levine, An overview, in: A. Bergson en H.S. Levine (red.), *The Soviet economy: towards the year 2000*, Londen, 1983.

11) C. Davies en M. Feshbach, *Rising infant mortality in the USSR in the 1970s*, Washington DC, 1980.

12) Jones en Grupp, Infant mortality trends in the USSR, *Population and Development Review*, nr. 9, juni 1983; A. Babyonyshev, *The challenge from the side of demography*, paper gepresenteerd op het tweede PWPA-congres, Genève, augustus 1985.

13) Khanin, op.cit., en idem, Puti obespecheniya tovarno-denezhnoi sbalansirovannosti, *Ekonomicheskie Nauki*, 1984, nr. 3.

14) Khanin, op.cit., Puti sovershenstvovaniya ..., blz. 6.

15) Wiles, op.cit.

16) D.W. Green en C.I. Higgins, *Sovmod I. A macroeconomic model of the Soviet Union*, Londen/New York, 1977.

17) D.W. Green, *The Soviet Union and the world economy in the 1980s. A review of alternatives*, in: H. Hunter (red.), *The future of the Soviet economy 1978 – 1985*, Boulder, 1978.

18) M. Feshbach, Population and labour force, in: Bergson en Levine, op.cit.

gionale verschillen hierin zijn nog alarmerender: vanaf 1982 tot 1995 zal de beroepsbevolking in de RSFSR dalen; ook in de Oekraïne zal zij langzaam afnemen en zal het peil van 1980 niet voor het einde van de eeuw worden geëvenaard. Omdat dit de traditionele industriegebieden zijn en bovendien de lokatie van nieuwe aan de winplaatsen van grondstoffen gekoppelde industrieën zijn, betekent dit dat het traditionele overaanbod van industriearbeiders in de Sovjetunie tot het verleden behoort. Het dreigende arbeidstekort in de Sovjetunie is in veel commentaren genoemd als een acute rem op de toekomstige economische groei.

Niettemin zal de beroepsbevolking van 1987 af beginnen te stijgen. Ook kan het arbeidsaanbod worden vergroot door het verhogen van de pensioengerechtigde leeftijd, het verlengen van de werkweek, het stimuleren van immigratie uit regio's met een sterk groeiende bevolking en het verminderen van verborgen werkloosheid (in de bedrijven). Het einde aan de snelle groei van de beroepsbevolking heeft enerzijds het voordeel dat investeringen louter om werkgelegenheid te scheppen niet meer nodig zijn. Anderzijds eist deze ontwikkeling alle aandacht van de autoriteiten voor het verhogen van de arbeidsproductiviteit.

De sterke daling in de jaarlijkse groei van de bevolking in de werkzame leeftijd is zonder twiifel een belangrijke oorzaak van de groeivertraging. In 1985 en 1986 is de groei van de beroepsbevolking het kleinst; vanaf 1987 zal de situatie op dit punt verbeteren. De groei van de beroepsbevolking zal voor 1999 echter niet boven de 1% per jaar uitkomen.

Vanzelfsprekend is de hele idee van een arbeidstekort dat de produktiegroei remt, een illusie, die als zodanig het produkt is van het economische systeem in de Sovjetunie. Verscheidene auteurs hebben hierop gewezen (19). Een ander economisch stelsel zou de arbeidsproductiviteit sterk kunnen doen stijgen en zou veel 'werkgelegenheid' ontmaskeren als verspilling. Volgens Mikul'skii (20) bedraagt de gebruikelijke schatting van de omvang van de overtollige werkgelegenheid in de industrie 15 à 20%. Deze schatting is volgens hem onnauwkeurig en wellicht te laag.

Behalve het aantal werknemers, is hun houding en arbeidsmoraal van grote betekenis. Wiles stelde (21): „The trouble with 'homo economicus' is that he has no labour morale, let alone fluctuations in labour morale. Yet anyone who has ever worked in any organisation – or by himself – knows that labour morale is the most important factor of production”. Een veel gehoorde mening is dat de arbeidsmoraal als gevolg van de toenemende tekorten en de corruptie in de late jaren zestig is gedaald, en dat daarin sindsdien geen verandering is gekomen. De campagne tot verhoging van de arbeidsdiscipline onder Andropov c.q. Gorbatsjov lijkt geen effectieve manier om de lage arbeidsintensiteit aan te pakken. De toeneming van de produktie van consumptiegoederen en diensten, die Gorbatsjov heeft beloofd (het „grote programma voor de ontwikkeling van consumptiegoederen en diensten”) zal als die wordt gerealiseerd, op dit punt waarschijnlijk meer succes hebben. Andere mogelijke maatregelen om de tekorten te verminderen en daarmee de arbeidsmoraal op te vijzelen, zijn een grotere rol voor het prijsmechanisme in de huisvesting, prijsverhogingen, monetaire hervorming of legalisatie van kleinschalige particuliere dienstverlening. Daar staat tegenover dat de anti-alcoholcampagne als zij succes heeft, tekorten aan alle andere goederen zal veroorzaken (doordat het bestedingspatroon verandert). Vooral een drastische verbetering van de voedselsituatie zou de arbeidsmoraal heel sterk kunnen verbeteren.

Landbouw

Een andere belangrijke oorzaak van de slechte economische situatie sinds 1978 is de uiterst slechte gang van zaken in de landbouw. Sinds 1978 heeft in de Sovjetunie

een reeks van misoogsten plaatsgevonden, die een zeer omvangrijke graanimport noodzakelijk maakte. Ondanks enorme investeringen en omvangrijke invoer van graan, vlees en boter zijn er op het gebied van de voedselvoorziening voortdurend problemen geweest. De moeilijkheden stapelen zich op als gevolg van de gebrekkige verwerking en distributie. Daarbij treden geweldige verliezen op, terwijl de van staatswege vastgestelde consumentenprijzen leiden tot tekorten en rijen voor de winkels. In 1981 gingen men op grote schaal over tot rantsoenering van vlees en zuivel. Parallele distributiekanaalen (bedrijfswinkels, staatswinkels en markten van collectieve boerderijen) zijn nog steeds gebruikelijk. Lage produktiviteit in de landbouw draagt bij aan de slechte macro-economische resultaten: direct door het aandeel in het nationale inkomen en indirect door het effect van tekorten op de arbeidsmoraal en het absentisme (vanwege de noodzaak om in de rij te staan voor schaarse goederen).

De betekenis van de landbouw voor de economische ontwikkeling van de Sovjetunie (en ook de betekenis van de Sovjet-landbouw voor de agrarische wereldhandel) is bekend en op dit gebied zijn talloze voorspellingen gedaan. In 1978 probeerden de CIA-medewerkers Severin en Carey (22) in de toekomst te kijken. Gebleken is dat zij gelijk hadden met hun voorspelling van vleestekorten en graaninvoer. Toch is de feitelijke ontwikkeling slechter geweest dan zij verwachtten. De graanproduktie lag ruim onder hun projecties en de graan- en vleesinvoer ruim boven. Diamond, Bettis en Ramson (23) misten de slechtere economische resultaten sinds 1980 ook. Hun projectie van de graanproduktie voor de eerste helft van de jaren tachtig was significant te hoog. De verbanden waarop zij zich baseerden, bleken in de vroege jaren tachtig niet doorslaggevend. Zijn er dan nog andere verbanden waarop voorspellingen kunnen worden gestoeld?

De problemen in de Sovjetunie rond de voedselvoorziening worden grotendeels veroorzaakt door het gevoerde beleid (vaste detailhandelsprijzen, slechte verwerkings- en distributiefaciliteiten, bureaucratische bestuursmethoden in de landbouw). Ander beleid zou dus veel betere resultaten kunnen opleveren. De slechte gang van zaken in de laatste zeven jaar heeft ruime mogelijkheden opgeleverd om met verstandiger beleid goede resultaten te boeken. Bovendien is een goede oogst als gevolg van goed weer niet uitgesloten, zelfs niet bij ongewijzigd beleid. Ik verwacht dat onder Gorbatsjov succesvolle maatregelen ter verbetering van de situatie in de landbouw zullen worden genomen, zoals ook in 1953 onder Chroetsjov en in 1965 onder Breznev gebeurde.

Een goed voorbeeld van de resultaten die een verandering in het beleid kan opleveren is irrigatie. Onder Breznev werden enorme bedragen uitgetrokken voor irrigatie en verbetering van de waterhuishouding. Het doel was de problemen als gevolg van de geringe natuurlijke neerslag het hoofd te bieden en droogte te voorkomen. In 1971 – 1980 werd ca. 61,5 mrd. roebel op dit gebied uitgegeven. Wat betreft de gebieden met zwarte aarde in Rusland en de Oekraïne, lijkt dit programma meer kwaad dan goed te hebben gedaan. In 1985 was 30% van de geïrrigeerde oppervlakte ongeschikt voor landbouwdoeleinden door verziltning en vervening. Andere maatregelen (b.v. anti-erosie-maatregelen, sneeuwvoorraadvorming, bebossing, visserij, organische bemesting, afschaffing van zeer zware landbouwmachines, verbetering van opslag-, transport- en verwerkingsfaciliteiten) zouden waarschijnlijk tot veel betere resultaten leiden. Volgens veel gebruikte schattingen varieert het verlies- en verspillingpercentage bij landbouwgewassen tussen de 20 en 50. Door het

19) K.I. Mikul'skii, *Ekonomicheskii rost pri sotsializme*, Moskou, 1983; V. Kirichenko, *Sovremennij etap intensifikatsii obshchestvennogo proizvodstva*, *Voprosy Ekonomiki*, 1984, nr. 11.

20) Mikul'skii, op.cit., blz. 243.

21) Wiles, op.cit., Introduction.

22) Severin en Carey, in: H. Hunter (red.), op.cit.

23) D.B. Diamond, L.W. Bettis en R.E. Ramson, *Agricultural production*, in: Bergson en Levine, op.cit.

De aanleg van de pijpleiding waardoor de Sovjetunie nauwer met olie van West-Europa wordt verbonden

(ANP-foto)

ontmantelen van dure irrigatie-installaties en door de nadruk te leggen op de vorengenoemde maatregelen zou geld kunnen worden bespaard en de netto opbrengst in de landbouw kunnen worden verhoogd 24).

Investerings

De groeivoet van de bruto investeringen daalde in de jaren zeventig scherp 25). Dit weerspiegelt de bij planners gebruikelijke benadering van de investeringen als restpost te beschouwen in perioden dat de economische groei afneemt. Bovendien wordt hierdoor de toekomstige groei van het nationale inkomen bemoedijkt. Als de prijsstijgingen in de kapitaalgoederensector zo hoog zijn geweest als sommige Sovjet-economen hebben gesuggereerd, heeft zich in de late jaren zeventig mogelijk een feitelijke daling van de investeringen voorgedaan.

Berucht is de geringe efficiency van de enorme investeringen in de landbouw. Investeringskosten in de productie van fossiele energiedragers en metalen stijgen omdat goedkoop winbare voorraden uitgeput raken en een kostbaar kernenergieprogramma wordt uitgevoerd. Het aandeel van de netto investeringen in de totale investeringen is gedaald 26). Volgens Val'tukh 27) maken de vervangingen ten minste 50% uit van de bruto investeringen en in enkele delfstofsectoren en de landbouw dient 80 à 90% van alle geleverde uitrusting ter vervanging van versleten kapitaalgoederen. Er heeft zich sinds de vroege jaren zeventig ook een stijging voorgedaan van het relatieve volume van onderhanden investeringsprojecten. Het wegdraken van uitbreidingsinvesteringen blijft waarschijnlijk een belangrijke rem op de economische groei van de Sovjetunie. Toch zouden hiervan ook enige positieve effecten kunnen uitgaan, b.v. een gedwongen uitstel, of afstel, van grote projecten met een laag rendement, zoals de verlegging van rivieren van Noord naar Zuid.

De kosten van het buitenlandse beleid

Defensie-uitgaven, of militaire uitgaven en uitgaven met

betrekking tot de buitenlandse politiek, hebben ongetwijfeld hoge opportuniteitskosten voor de Sovjetunie. De investeringen die niet worden gedaan omdat de benodigde productiecapaciteit is ingezet bij de productie van militaire uitrusting, de technische verbeteringen in de civiele sfeer die niet worden doorgevoerd omdat de noodzakelijke ingenieurs en gespecialiseerde instituten militair onderzoek verrichten, de civiele productie die niet plaatsvindt omdat de daarvoor noodzakelijke arbeiders in het leger dienen, zijn alle omvangrijk. Op dezelfde manier is de oorlog in Afganistan zonder twijfel ook kostbaar (zelfs als rekening gehouden wordt met gas en olie uit Afganistan). Hetzelfde geldt voor de hulp aan bondgenoten als Cuba, Vietnam en Polen.

Een verdere kostenstijging van de invloedssfeer, samenhangend met verbreiding van het staatsocialisme in Latijns-Amerika, Zuidoost-Azië of Zuidelijk Afrika, of de noodzaak de militaire modernisering in de VS bij te houden, zou de Sovjetunie zwaar belasten. De binnenlandse kosten van het buitenlandse en het militaire beleid zullen in de komende jaren ongetwijfeld van invloed zijn op het beleid van de Sovjetunie. Men dient echter wel te bedenken dat de daling van de energieprijzen op de wereldmarkt de opportuniteitskosten van de hulp aan de bondgenoten voor de Sovjetunie verlaagt (omdat gegeven olieleverenties in termen van wereldmarktprijzen minder gaan kosten).

Harde valuta

De stagnatie in de olie-industrie en de dalende prijzen

24) Zie voor een uitgebreide bespreking van deze kwesties Zemlya i khleby, *Nash Sovremnik*, 1985, nr. 7.

25) R. Leggett, Soviet investment policy in the 11th five-year plan, in: *Soviet economy in the 1980s*, JEC US Congress, Washington DC, 1982.

26) B.Z. Rumer, *Investment and reindustrialization in the Soviet economy*, Boulder/Londen, 1984, hfst. 2.

27) K. Valtukh, Tekhnicheskii progress i razvitie investionnogo kompleksa, *Kommoenist*, 1985, nr. 10, blz. 28.

van olie op de wereldmarkt vormen beide ernstige bedreigingen voor de harde-valuta-betalingsbalans van de Sovjetunie. Men gaat er over het algemeen van uit dat in 1983 en 1984 de energie-export van de Sovjetunie ca. 60% van de zichtbare export naar kapitalistische landen (OECD en derde wereld) bedroeg. Een daling in het volume van de olieuitvoer is een directe bedreiging van deze deviezenstroom. Een olieprijsdaling is dat ook (tenzij die kan worden gecompenseerd door volumestijging). Ook een andere belangrijke harde-valutabron komt hierdoor onder druk te staan, te weten de wapenexport naar de derde wereld. Het enige lichtpuntje met betrekking tot de betalingsbalans is de snelle stijging van de aardgasproductie en -export. Niettemin zal de harde-valutaopbrengst van de aardgasexport in 1990 fors lager zijn dan die van de olie-export in het begin van de jaren tachtig, zelfs volgens de gunstigste projecties.

Aangezien de olieproductie van de Sovjetunie in 1983 zijn hoogtepunt bereikte en de energieprijzen op de wereldmarkt laag zijn, zijn de vooruitzichten voor de betalingsbalans ongunstig.

Grondstoffen

Behalve de grote arbeidsreserves zowel buiten als binnen het agro-industriële complex die met diverse beleidsmaatregelen zouden kunnen worden benut, is er tegenwoordig een aanzienlijke verspilling van grondstoffen, energiedragers en metalen. Zou de Sovjetunie deze verliezen beperken door een verkleining van de verschillen tussen de grondstofintensiteiten die in de Sovjetunie worden gehaald en die internationaal als optimaal gelden, dan zou een welkome groeiwijziging worden bereikt. De overheid weet dit heel goed. Ik verwacht dan ook enige vooruitgang op dit gebied, ondanks het ontbreken van systeemgebonden krachten die kapitalistische ondernemingen dwingen tot het doorvoeren van kostenbesparende innovaties (een 'buyers market', concurrentie en winststreven) en ondanks de aanwezigheid van systeemgebonden krachten die een hoge energie- en grondstoffenintensiteit bevorderen (productie voor het plan in plaats van voor afnemers, zwakke budgettaire taakstellingen, 'cost plus' prijzen en een 'sellers market'). Hiermee zou een groot deel van de daling van de olieproductie en de kostenstijging van grondstoffen kunnen worden opgevangen.

Het zou onjuist zijn te veronderstellen dat efficiënte inzet van grondstoffen zonder een verandering van het economisch systeem voor altijd onmogelijk is. Elektriciteitscentrales in de Sovjetunie zijn reeds lange tijd efficiënter dan die in de VS (vanwege warmte-krachtkoppeling). Ook wijzen Sovjet-publikaties er met grote trots op dat men bij de oliewinning relatief minder olie als onwinbaar in de grond laat zitten dan in de VS (28). Omdat de oliebron-uitputtingscoëfficiënt een maatstaf voor succes is in de Sovjetunie, het verhogen van deze coëfficiënt een zekere prijs in termen van opportunitykosten heeft en het schatten van de olievoorraden problematisch is, is het onduidelijk hoeveel waarde men aan deze bewering moet hechten. Toch is het verhogen van de efficiency bij de winning van fossiele brandstoffen en bij het gebruik daarvan een internationale trend, waarvan alle landen kunnen profiteren. Daarbij hebben de landen die nu het inefficiëntst met energie omspringen het meeste te winnen.

Politiek

In een hiërarchisch systeem als dat van de Sovjetunie, hebben de alertheid, vindigheid en flexibiliteit van de machthebbers ongetwijfeld invloed op de economische ontwikkeling. De hofintriges tijdens de laatste jaren van Breznev hebben de groei van de Sovjetunie waarschijnlijk

geremd door het gebrek aan doorstroming onder het kader, de corruptie, de opvolgingsstrijd en de ouderdom van de top zelf. Nu heeft de Sovjetunie een dynamische leider die bezig is de bureaucratie op grote schaal te verjongen en die zich duidelijk zorgen maakt om de slechte economische situatie. Hoewel de nadruk die Aganbegyan (29) legt op het slechte leiderschap bij de verklaring van de groei-vertraging het gevolg van zijn partijdigheid in dezen zou kunnen zijn, zou het nieuwe leiderschap niettemin een gunstig effect moeten hebben op de economische ontwikkeling van het land. Een belangrijk voorbeeld van de positieve invloed van het leiderschap van Andropov en Gorbatsjov zal (en is in sommige sectoren) wellicht de stijgende activiteit op leidinggevend gebied zijn als gevolg van ingrijpende mutaties onder het hoger personeel (30).

Conclusie

Een beoordeling van de economische vooruitzichten van de Sovjetunie wordt bemoeilijkt door de slechte kwaliteit van de beschikbare gegevens met betrekking tot de economische groei in het verleden. Gebruikelijke voorspelmethoden verliezen daardoor hun waarde en de enige relevante mogelijkheid is het geven van kwalitatieve oordelen over mogelijke onder- en bovengrenzen waarbinnen de groeivoet zal liggen. Naar mijn mening zijn zowel de projecties van de 'TsSU-extrapolationisten' als die van de 'gelovers in CIA-gegevens' weinig plausibel. Ik denk dat de meest waarschijnlijke basisprojectie voor de periode 1985 – 1990 een gemiddelde groei van het geproduceerde netto materiële produkt (nmp) op basis van ongecorrigeerde TsSU-cijfers is van 1,5 à 4,5% per jaar; de meest waarschijnlijke basisprojectie voor de gemiddelde groei van het brp (feitelijk, geen CIA-schattingen) is een bereik van – 1 tot + 2% per jaar.

Factoren die de waarschijnlijke groei laag houden, zijn de geringe groei van de beroepsbevolking, de druk op de netto investeringen, de slechte vooruitzichten voor de harde-valuta-betalingsbalans en de kosten die de rol van supermacht met zich meebrengt. Positieve punten zijn de slechte produktieresultaten in de landbouw, de kunstmatigheid van het arbeidstekort, de toenemende jaarlijkse aanwas van de beroepsbevolking na 1986, de gunstige effecten van de nieuwe bezem in de persoon van Gorbatsjov, snelle technische vooruitgang in het Westen, de hoge energie- en grondstoffenintensiteiten van de productie en de mogelijkheid om de arbeidsmoraal te verbeteren door tekorten en rijen voor de winkels te verminderen (b.v. door geld een grotere rol te laten spelen in de huisvestingsector, monetaire hervorming, prijsverhogingen, legalisatie van kleinschalige particuliere dienstverlening of een verbetering in de voedselverwerkende industrie en de distributie).

Waar de economische groei werkelijk op zal uitkomen, wordt bepaald door de interactie van de genoemde factoren en exogene factoren (het militaire beleid van de VS, de wereldenergieprijzen, de duur van de Afghaanse oorlog, de potentie van de regering onder Gorbatsjov, het handhaven van de mogelijkheden en middelen van de KGB om de oppositie het zwijgen op te leggen enz.). Aangezien de groei-vertraging van na 1978 door geen enkele voorspeller in het Westen was voorzien, kan niet worden uitgesloten dat de Sovjetunie in de late jaren tachtig weer een belangrijke periode van niet-voorspelde economische ontwikkeling zal doormaken. Hetzij omhoog, hetzij omlaag.

M. Ellman

28) N.A. Tikhonov, *Soviet economy*, Moskou, 1983, blz. 72.

29) A.G. Aganbegyan, Na novom etape ekonomicheskogo stroitel'stva, *EKO*, 1985, nr. 8.

30) Kontorovich, op.cit., Can the tightening...